

RIMSKI OKOV SA ŠUŠELJA KOD DRNIŠA

UDK: 904 (497.5) "652"

Primljeno/Received: 2000. 10. 30.

Prihvaćeno/Accepted: 2001. 02. 12.

Tomislav Šeparović

Hr-21000 Split

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Stjepana Gunjače b. b.

U radu se objavljuje rimski okov s figuralnim ukrasom u obliku pantera koji potječe s gradine Šušelj sjeverno od Drniša. Pretpostavlja se da je proizveden u nekoj sjevernoitalskoj ili galskoj radionici, a na Šušelju je vjerojatno korišten u krugu pripadnika romanizirane stare liburnske rodovske aristokracije. Slični primjerci javljaju se na širokom prostoru od Portugala do Bugarske, a često ih je upotrebljavala rimska vojska osobito u vojnim logorima Galije, te uz dunavski limes. Smatra se da su ovakvi okovi krasili jaram vučnih kola kakva su se u carsko doba na područjima pod keltskim utjecajem koristila u sepulkralne svrhe, ali kakva su mogla biti korištena i u raznim svečanim prilikama, vojnim paradama, te za borbu i utrke. Mada upotreba većine ovakvih i sličnih okova sasvim sigurno traje kroz cijelo 1. i 2. stoljeće, šušeljski se primjerak, povezan s boravkom vojnih jedinica u Burnumu, može s velikom vjerojatnošću datirati u 1. stoljeće.

Ključne riječi: okov, jaram, rimska kola, pantera, lav, Šušelj, Drniš, Lukar, Burnum.

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika čuva se vrlo vrijedna zbirka antičke figuralne bronce. Među komadima koji pripadaju rimskom carskom vremenu je i okov s ukrasom u obliku pantera koji potječe s gradine Šušelj sjeverno od Drniša (Šeparović 1999: 13, sl. 15). Prema podacima iz Marunovih Starinarskih dnevnika okov je pronašao neki Medić iz Lukara, a Muzeju su ga darovali braća Jovo i Đuro Pokrajac (Marun 1998: 95). Marun samo mjesto nalaza spominje u svojim dnevnicima nekoliko puta.¹ Riječ je o

istaknutom položaju na zapadnim padinama Promine, iznad sela Lukar, poznatog po svojim starohrvatskim nalazima (Buttler 1932: 196, T. 39/4; Zaninović 1992: 37). O značaju Šušelja može se suditi po njegovom prirodnom položaju s kojeg se kontrolira jedan od važnih putova koji je, prateći rijeku Krku, vodio u unutrašnjost.² Nalaz, pak, luksuznog okova jasno ukazuje da je ova liburnska gradina nastavila živjeti i u vremenu nakon uspostavljanja rimske vlasti. Može se pretpostaviti da je tu postojao određeni tip naselja,

¹ Za ime nalazišta Marun navodi i oblik Sušelj, no tu se očito radi o pogrešci pri pisanju.

² Marun na Šušelju spominje i nekakvu utvrdu koju su, prema prof. Pašku Mlinaru, izgradili Turci početkom 17. st. U potrazi za njenim ostacima na teren su izašli djelatnici Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika H. Gjurašin, Lj. Gudelj, T. Šeparović, te M. Šeparović kustosica Galerije Meštrović. Pri obilasku terena od velike pomoći bio nam je gospodin Jure Perić iz Čulina koji nas je vodio po gradini i dao nam dosta zanimljivih informacija, te mu na ovom mjestu najtoplije zahvaljujem. Prema njegovim riječima zemlja se pri vrhu Šušelja obrađivala do početka 80-tih godina dvadesetog stoljeća, a ostatke utvrde su između dva svjetska rata iskoristili neki seoski gazde iz Lukara kao građevni materijal. Od nje danas nije ostalo ništa, a jedino što se na gradini od materijalnih ostataka može vidjeti su ponegdje tragovi žbuke, te mnoštvo prapovijesne keramike.

Sl. 1a (snimio: Zoran Alajbeg)

vjerojatno kastel (*castellum*), koji nije imao vlastitu upravu nego je bio podložan nekom od obližnjih municipija³.

Okov sa Šušelja dimenzija je 12 x 7,7 cm. Sastoji se od potkovičasto savijene plosnate šipke četvrtastog presjeka, na kojoj su dvije pantere razjapljenih čeljusti i glava zabačenih prema van. Repovi su im ukrašeni urezanim linijama. Prednju šapu drže naslonjenu svaka na jednom okruglom medaljonu. Na oba medaljona,

koja su spojena poprečnom šipkom, vidljiva je reljefno izrađena ljudska maska fino počešljane kose. (sl. 1 a, b, c)⁴

Riječ je o jednom od najljepših i najbolje očuvanih do sada poznatih primjeraka. Prema dosadašnjim saznanjima ovakvi i slični okovi, različitih oblika i dimenzija, imali su dekorativnu i funkcionalnu ulogu. Oni su krasili jaram vučnih kola, a ujedno su služili za fiksiranje omči kroz koje su se provlačile glave

³ To bi mogla biti Varvarija ili pak Burnum na čijem se teritoriju Šušelj nalazio, ali koji je civitet stekao tek u prvoj polovici 2. stoljeća. O odnosu ova dva naselja u antici vidi radove M. Suića i M. Zaninovića.

⁴ Zahvaljujem gospodinu Zoranu Alajbegu na snimljenim fotografijama, te gospođi Nadi Šimundić Bendić na izrađenom crtežu. Zahvalnost na pomoći pri pisanju ovog rada dugujem i supruzi Ivani.

⁵ O boravku dr. Kubitscheka u Dalmaciji početkom 20. st. postoje podaci u Marunovim Starinarskim dnevnicima, kao i u muzejskom arhivu.

Sl. 1b (snimio: Zoran Alajbeg)

upregnutih životinja. Njihova osnovna tehnička karakteristika je pokretljivost koja je postignuta oblikom potkovičaste šipke. Po tome se bitno razlikuju od prstenastih okova koji su bili fiksirani za jaram o čemu imamo svjedočanstva na kamenim reljefima među kojima izdvajamo onaj iz Senona u Francuskoj, te jedan iz Neumagena (Alföldy & Radnoti 1940: 314, sl. 1, T. XXXI).

Kod Rimljana je ukrašavanje kola i konjske opreme bilo veoma omiljeno. S nalazišta diljem Europe poznati su mnogobrojni primjerci različitih okova, aplika i figurica kojima su ukrašavane uzde, sedla, jarmovi kao i sam trup vozila (Alföldy & Radnoti 1940; Ljubić 1891; Šeper 1962). Mnogobrojnost ovih predmeta, međutim, otežavala je određivanje prave namjene grupe potkovičastih okova. Štoviše, ona se dugo nije mogla sigurno i potpuno utvrditi. Razlog tomu ležao je i u nedostatku preciznih podataka o okolnostima nalaza, ali i činjenici da su mnogi ovakvi okovi pronađeni u rimskim logorima i kastelima na

mjestima koja su služila za otpad istrošenih i slomljenih predmeta. Stoga nije čudno da su oni odavno privukli pažnju znanstvenika, te da su dugo bili predmet rasprava u stručnoj literaturi.

Prvi autor koji je ovakav okov izdvojio i opisao bio je E. Gerhard još prдавne 1828. godine (Gerhard 1828: 372). On je bio vrlo blizu ispravnog rješenja intuitivno zaključivši da je riječ o dijelu kola. Bilo je, naravno, i drugih mišljenja. Promatrajući par okova s panterama pronađenih u rimskom vojnom logoru *Novaesium*, današnjem Neussu, H. Lehner je pretpostavio da bi se moglo raditi o ručkama posuda (Lehner 1904: 410). Za ovakve okove zanimao se i W. Kubitschek, ali je on veću pažnju posvećivao njihovim figuralnim ukrasima, dok njihovu pravu namjenu nije znao objasniti (Kubitschek 1910: 115 - 116). Ipak, raspravljajući o okovima iz Zeiselmuera u Noriku, on odbacuje teoriju da bi oni mogli biti ručke posuda, te pretpostavlja da pripadaju opremi kola. Napomenimo ovdje i to da kao analogiju ovim

okovima Kubitschek navodi i nalaz sličnog primjerka iz sjeverne Dalmacije, nadajući se da će ga uskoro imati priliku objaviti (Kubitschek 1910: 116). Budući da je on surađivao s fra Lujom Marunom i u više navrata posjetio ondašnji Muzej hrvatskih starina, moguće je da pri tom misli baš na primjerak iz Šušelja.⁵ Ovdje valja upozoriti i na rad E. von Mercklina koji je dosta pažnje posvetio primjeni ovakvih okova smatrajući ih zagonetnim (Mercklin 1933: 84 - 176). On ih je, sa ili bez figuralnog ukrasa, definitivno svrstao u grupu okova za kola, te upozorio da kod nalaza *in situ* uvijek dolaze u paru (Mercklin 1933: 131). To se potvrdilo nalazima iz Bugarske, među kojima izdvajamo par okova iz Svilengrada, ukrašenih lavljim figurama i medaljonima s Atisovim maskama (Velkov 1943: 199). Pitanje njihove točne namjene, međutim, nije time bilo definitivno riješeno. Problem je bio u tome što su kod nalaza kola i okovi konjske opreme i oni sa samih kola dolazili pomiješani. Ipak, oni su samom svojom konstrukcijom i položajem u nalazima ukazivali na to da su morali biti montirani na krajevima nekakve drvene grede gdje su se mogli vidjeti s obje strane. Položaj, pak, ukrasa na okovima sugerirao je da je ta greda morala biti slobodna s tri strane, te da je bila postavljena poprečno smjeru pravca kretanja kola. Ako se pogleda razmak između životinja na okovu, te promjer potkovičaste šipke, onda se mora doći do zaključka da su ovi okovi stajali na nekoj tanjoj gredi i to nesumnjivo na jarmu (vidi crtež). To potvrđuju i vrijedni *in situ* nalazi iz Šiškovica u Bugarskoj gdje su dva puta po dva para okova pronađeni na mjestima gdje je trebao biti jaram (Venedikov 1960: 20, 75).

Nedostatak zakovica na gotovo svim poznatim okovima ove vrste ukazuje na njihovu pokretljivost kojoj je, kako smo već rekli, doprinio oblik potkovičaste šipke. Drveni jaram je jamačno na sebi imao urezane žljebove ili pak oblikovane istake o koje bi se ovi okovi objesili. Tragovi trošenja odnosno oštećenja na okovima govore nam o njihovom položaju na samom jarmu. Najbolji primjer za ovo je okov koji potječe s nalazišta Buda Gellertheygy u Mađarskoj (Radnoti 1961: 20, sl. 6, 7). On, osim oštećenja na unutrašnjoj strani potkovičasto oblikovane šipke, ima i savijenu osovinu koja spaja dva medaljona. To bi se moglo objasniti stalnim potezanjem okova prema dolje. Da su jednakom djelovanju bili izloženi i ostali okovi dokazuju mnogi razbijeni primjerci s raznih nalazišta čiji lomovi uvijek završavaju na sličan način.

Proučavanjem potkovičastih okova jarma najviše se bavio A. Radnoti (Radnoti 1961: 18-36). On ih je tipološki podijelio u tri grupe, koje se međusobno razlikuju kako po načinu ukrašavanja, tako i po rasprostranjenosti. U prvu ili A grupu svrstao je jednostavne i skromno ukrašene primjerke pronađene u vojnim logorima zapadnih provincija. Na nekima od njih vidljivi su ukrasi u obliku stiliziranih životinja, ili pak biljnih motiva. Tako npr. okov iz Risstissena na

sebi ima stilizirane delfine, dok su na onome iz Augsburg-Oberhausena listovi neke biljke (Radnoti 1961: sl. 1/2, sl. 4).

Drugu ili B grupu Radnoti naziva i trakijskom, jer su njezini primjerci nađeni na uskom području Trakije (Radnoti 1961: 22, sl. 2, sl. 3/9, 10, 11). Ovi okovi nemaju životinjske ukrase, a karakterizira ih više poprečnih štapića kroz koje je prolazila drvena greda jarma i četvrtasta ploča ili kutijica koja je služila kao potpora. Neki primjerci, umjesto štapića, imaju samo poprečnu traku koja je zajedno s kutijicom često bila ukrašena emajlom ili nekim metalnim premazom. Na njima su se nalazili i štitoliki istaci ili pak puceta koji su služili za vezivanje upregnutih životinja. Za određivanje ove grupe od najveće je važnosti par okova iz Jambola (Radnoti 1961: sl. 3/9). Kod ovih primjeraka na kutijici se nalaze dva prstena za uzde kojima se usmjeravalo vozilo, dok su s obje strane poprečne trake druga dva prstena koja su služila za vezivanje konjskog pojasa. Među najluksuznije trakijske primjerke spada par okova iz Šiškovica čije su kutijice zatvorene srebrnim maskama Menada s pozlaćenim očima (Venedikov 1960: 28, T. 19, 62).

Okovi, među kojima je i primjerak iz Šušelja, koji po Radnotiju spadaju trećoj ili C grupi, rasprostranjeni su na širokom prostoru od Portugala do Bospora. Njihova osnovna karakteristika je ukras najčešće izrađen u obliku životinjskih figura koje se nalaze aplicirane na potkovičastoj šipki, te medaljoni s reljefno oblikovanim ljudskim glavama ili maskama. Životinje, obično lijevane u paru, uvijek su okrenute prema van ostavljajući tako veći dio potkove slobodnom. Unutrašnjost im je najčešće ispunjena olovom čime sam okov znatno dobiva na težini. Prema vrsti apliciranih životinja ove okove možemo podijeliti u dvije podgrupe. Jednoj pripadaju oni koji na sebi nose figure lavova, dok su u drugoj oni ukrašeni panterama. Figure ostalih životinja ili ljudi vrlo su rijetke. Do sada je poznat jedan primjerak okova sa sjedećim psom koji potječe s nepoznatog nalazišta zapadne Europe (Radnoti 1961: 33), te jedan koji se čuva u Berlinu, a koji na sebi ima sačuvanu figuru borca rvača (Gerhard 1828: 372, T. 119, 2, 3). Spomenimo ovdje i ulomak okova ovoga tipa iz Pule (Gnirs 1911: 186, sl. 109). Nažalost, od njega je sačuvan samo medaljon s glavom Satira, ali ostatak šape koji je vidljiv na medaljonu, bez sumnje ukazuje na to da se radi o primjerku koji je na sebi imao apliciranu figuru neke životinje.

Okovi s figurama lavova podjednako se često javljaju kao oni s panterama. Jedan primjerak ove podgrupe čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, a potječe iz prostora Dalmatinske zagore, no nažalost, bez podataka o mjestu i okolnostima nalaza (Šeparović 1999: 13, sl. 14). Riječ je o veoma kvalitetno izrađenom okovu od kojega je sačuvana figura lava koji naslanja šapu na medaljon ukrašen reljefno izrađenom glavom dječaka (sl. 2). Ako

Sl. 1c (snimio: Zoran Alajbeg)

zanemarimo primjerak iz Pule za kojeg nismo sigurni kojoj bi podgrupi pripadao, onda se najbliža direktna analogija ovakvom okovu čuva u Narodnom muzeju u Beogradu, a potječe s nepoznatog vojvođanskog nalazišta na Dunavu (Veličković 1972: 89). Od njega je sačuvan dio potkovičaste šipke s figurom lava, te medaljon na kojemu je u visokom reljefu izrađena glava Gorgone. Ostale analogije okovima s lavljim figurama susrećemo u Trakiji, Dakiji, Galiji, Hispaniji, sjevernoj Africi, te uz dunavski limes (Radnoti 1961: 33, 34; Piccot 1980: 87, sl. 25). Spomenimo ponovo ovdje i osobito dobro i cjelovito sačuvani okov iz Buda Gellertegy u Mađarskoj, čija su osobitost medaljoni ukrašeni mongoloidnim glavama koji nesumnjivo svjedoče o kontaktima Rimljana sa stepskim azijskim narodima na području Panonske nizine (Radnoti 1961: 20, sl. 6, 7).

Okovima s apliciranim figurama pantera moramo posvetiti malo više pažnje jer njima pripada i primjerak sa Šušelja kojemu je posvećen ovaj rad. Nažalost, gotovo polovica ovakvih okova potječe s nepoznatih lokaliteta zapadne Europe i to vjerojatno Galije. To je bio jedan od razloga koji su potakli Radnotija da i centar proizvodnje ovih i sličnih okova

stavi na zapad. Ono po čemu ih razlikujemo jest kvaliteta i preciznost izrade životinjskih figura, te raznovrsnost prikaza na medaljonima, na kojima nailazimo na reljefno oblikovane glave ili maske Dioniza, Menada, Atisa, Silena, te Satira. Prema prikazu na medaljonu šušeljskom bi okovu bio najbliži jedan primjerak s nepoznatog nalazišta zapadne Europe koji ima oblikovanu žensku masku fino počesljane kose (Radnoti 1961: 34). Zanimljivo je ovdje napomenuti da je vrlo slična maska pronađena u Sisku, a danas se čuva u zagrebačkom Arheološkom muzeju (Brunšmid 1914: 249, sl. 171). Žensku masku, ali s kovčama, ima i zasad najsjevernije pronađeni okov iz Neussa (Lehner 1904: 410, T. 33A, 9, 10), dok su medaljoni s maskama Menada na jednom od dva okova pronađena u Vindonisi u Švicarskoj (Radnoti 1961: 33). Najbliža pak analogija šušeljskom okovu potječe iz Szönyja, antičkog Brigetija, na dunavskom limesu u Mađarskoj (Kubitschek 1910: 116, sl. 2). Ovaj okov ima sačuvanu figuru pantere koja stoji na potkovičastoj šipki, dok je šapu naslonila na medaljon na kojemu je u visokom reljefu izrađena lavlja glava. Prema načinu i kvaliteti izrade pantere ovaj bi primjerak bio najbliži šušeljskom. Životinja je oblikovana veoma vjerno,

moglo bi se reći naturalistički. Jako naglašene crte lica i razjapljeni čeljusti odaju strogoću i ozbiljnost. Tijelo joj je pokriveno krznom što je postignuto naknadnim urezivanjem linija. Ovaj okov s okovom sa Šušelja povezuje i činjenica da se radi o zasad najistočnije pronađenim primjercima koji na sebi nose figuralni ukras u obliku pantera. Životinjskih okova ovoga tipa imamo doduše u Trakiji i Dakiji, ali su oni, kao što smo već vidjeli, isključivo ukrašeni lavljim figurama.

Posve je sigurno da okov sa Šušelja, poput ostalih sličnih primjeraka nije krasio jaram bilo kakvih kola i da nije bio u svakodnevnoj upotrebi. On se, kao i ostali okovi ove grupe, jamačno koristio u posebnim prilikama i u kombinaciji s ostalim ukrasima. Za još preciznije određivanje njegove namjene može nam poslužiti figuralni ukras koji se može dovesti u vezu s određenim religijskim običajima. Figurice i aplikacije u obliku pantera i lavova inače su veoma često korištene za ukrašavanje kola i konjske opreme. Brojne primjerke ovakvih ukrasa imamo i u našim krajevima. Tako su iz Poljanca kod Ludbrega poznate dvije figure pantera (Šeper 1962: 350, T. XV 53 a, b), dok je jedna glava pantere pronađena u Kupu kod Siska (Brunšmid 1914: 256, sl. 218). Aplikacije u obliku lavova potječu iz Vinkovaca, Siska, Surduka (Brunšmid 1914: 253 - 255, sl. 192 - 195, 206 - 208), te Ivoševaca kod Kistanja (Šeparović 1999: 19, sl. 32). Ovdje moramo posebno obratiti pozornost na brončanu figuricu pantere s nepoznatog dalmatinskog nalazišta koja se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu.⁶ Oblik njezine glave i tijela, te položaj šapa i način ukrasa toliko snažno podsjećaju na šušeljske pantere da je sasvim moguće pretpostaviti njihovo zajedničko porijeklo.

Prikazi pantera vezuju se za različite kulture. U klasičnoj Grčkoj najčešće su prisutne u Kibelinom krugu, te u krugu Afrodite o čemu nam govore Homerove himne. U njegovim epovima spominje se pantera kao životinja u koju se pretvara Protej, a po pjesniku Anaksilaju pantera je bila jedna od životinja koje je imala čarobnica Kirka. (Jereb 1949: 751). Što se tiče kulta Dioniza tu se pantera ne javlja prije helenizma, kada će često biti prikazana zajedno s lavovima kako vuče kola. Ova činjenica nam najbolje objašnjava zašto se baš ove životinje najčešće javljaju kao ukras kola. Dionizove pratiteljice Bakantice su se, po Euripidu, pretvorile u pantere prije nego su rastrgle Penteja. O jednoj pripitomljenoj panteri koja se nalazila u svetištu Dioniza i bila jednako kao i Dioniz štovana čitamo kod Filostrata (Jereb 1949: 752). Panterino krzno pripada opremi Dioniza i Bakantica, a koriste ga i Kentauri, te Jazon, Orfej, Menelaj i Antenor. U helenističko doba pantera je često pratiteljica Dioniza, a najčešće se prikazuje uz samoga boga kako trči ili pak sjedi podignute šape.

Katkad ona leži uz njegove noge ili pak skače na njega ili na nekog satira (Jereb 1949: 773). Na ulomku atičkog sarkofaga pronađenog 1999. godine u Solinu vidljiv je reljefni ukras s prikazom bradatog Silena i pantera koje vuku kola što ukazuje na motiv Dionizova istočnog trijumfa ili mita o osvajanju Indije (Maršić & Matijević 2000: 7, 8, 27). Spomenimo ovdje i poznati zavjetni reljef iz Vašarovina kod Livna koji sadrži prikaz Libera - Dioniza kako vinom iz kantarosa napaja panteru (Paškvalin 1986: 62 - 64, sl. 1). Najlogičnije je stoga da figure pantera koje imamo na šušeljskom i sličnim okovima povežemo s Dionizovom grupom odnosno, kako je to već Radnoti pretpostavio, kultom mrtvih. Ako uzmemo u obzir činjenicu da i prikazi lavova često dolaze uz božanstva vezana za ovaj kult, onda nam se nameće zaključak da su ovakvi okovi korišteni za ukrašavanje sepulkranih kola kojima su se prevozili posmrtni ostaci preminule osobe. Kao prilog ovoj tvrdnji Radnoti navodi zatvoreni nalaz iz Svilegrada u Trakiji gdje je uz par potkovičastih životinjskih okova pronađen i kipić Dioniza za koji pretpostavlja da se nalazio na sredini jarma (Radnoti 1961: 31). Običaj ukapanja na kolima nesumnjivo je keltskog porijekla pod čijim se utjecajem proširio u Karpatsku kotlinu i na jugoistok Europe još u predrimsko vrijeme. Klasično rimsko područje ga ne pozna, a zanimljivo je da ovdje nema ni nalaza potkovičastih okova što samo potkrepljuje teoriju o njihovoj sepulkranoj namjeni. Nalazi, međutim, ovih okova izvan grobnih cjelina i s jasno vidljivim oštećenjima od dugotrajne upotrebe navode na pretpostavku da kola čiji su jaram krasili nisu nužno morala biti pokapana s pokojnikom nego su mogla služiti samo u pogrebnoj povorci. Prikaze sličnih kola, koja su se nazivala *carpentum*, imamo i na novcu. Izdvojimo ovdje sestercije Tiberija i Kaligule kovane u čast Julije odnosno Agripine na kojima se vidi da su ovakva kola, mada bez potkovičastih okova, inače bila bogato figuralno ukrašena (sl. 3). Ovdje, međutim, ne smijemo zanemariti i činjenicu, na koju posebno upozorava M. Šeper, da spomenuta religiozna tematika nije strogo vezana za kult mrtvih. Figurice, naime, posebice Dionizijske grupe često su korištene i za ukrašavanje predmeta svakodnevne upotrebe. Stoga pretpostavljamo da su ovakvi okovi mogli služiti i za ukrašavanje jarma kola korištenih u raznim svečanim prilikama, te paradnih kola, kao i onih koja su služila za borbu i utrke, na što sugeriraju nalazi unutar vojnih logora. Ovakva kola nazivala su se *currus*, a bila su često veoma bogato ukrašena (Šeper 1962: 409).

U raspravi o potkovičastim okovima jarma Radnoti dosta pažnje poklanja pitanju njihova porijekla. Uspoređujući sve do sada poznate primjerke on navodi da su zapadni primjerci brojniji i puno

⁶ Zahvaljujem kolegici Zrinki Buljević koja mi je ljubazno dala na uvid ovu još neobjavljenu figuricu.

Sl. 2 (snimio: Zoran Alajbeg)

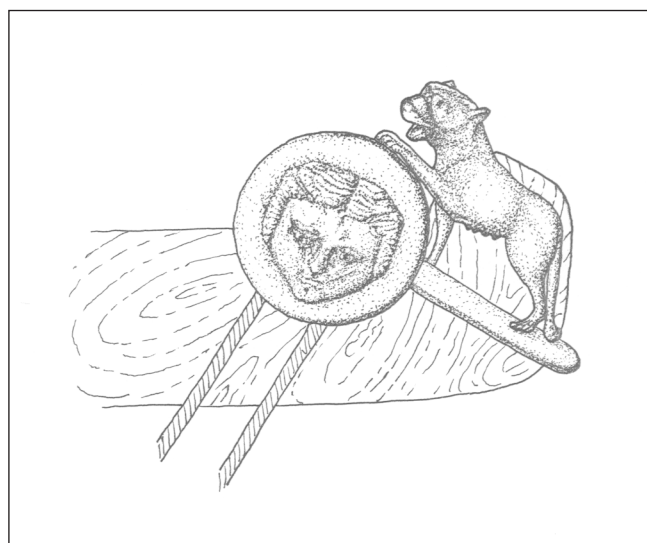
kvalitetnije izrade, te da su jamačno pod helenističko - italskim utjecajem izrađivani u Galiji. Luksuzne primjerke u dunavskim provincijama objašnjava galskim importom, dok za one lošije kvalitete pretpostavlja da su ih izradili domaći ljevači bronce (Radnoti 1961: 27 - 29).

Ono u što možemo biti sigurni jest zajedničko porijeklo sve tri glavne grupe ovih okova na što upućuje njihova tehnička jedinstvenost. Oni su bez sumnje nastali pod helenističkim utjecajem, a vjerojatno su se proizvodili kod keltskih majstora u sjevernoitalskim ili galskim radionicama, odakle su se izvozili u druge

Sl. 3

dijelove Carstva. Ovdje moramo osobito naglasiti intenzivnu trgovačku razmjenu s Galijom koja je postojala još od prapovijesnih vremena. Velika koncentracija ovih okova u jako heleniziranoj provinciji Trakiji, navodi na pretpostavku da se jedan radionički centar nalazio i na području uz Crno more. Tu se uz okove sa životinjskim figurama za potrebe domaćeg stanovništva i prilagođena domaćem ukusu izrađivala posebna grupa koju Radnoti naziva trakijском, a o kojoj je već prije bilo riječi. Okovi s životinjskim, odnosno, kako smo već primijetili, ovdje isključivo lavljim figurama, Dunavom su se izvozili prema zapadu gdje ih duž limesa nalazimo zajedno s primjercima proizvedenim u sjevernoj Italiji.

Sl. 4

Kada govorimo o dataciji rimskih potkovičastih okova jarma prvo što moramo naglasiti je da tehničke pojedinosti koje su zajedničke svim trima glavnim grupama ne dopuštaju veliki vremenski razmak među njima. Štoviše, dosadašnja istraživanja pokazala su da se sve tri grupe barem djelomično vremenski podudaraju. Najčvršći oslonac za dataciju imaju jednostavni okovi koji potječu iz vojnih logora na zapadu. Na osnovi konteksta nalaza kao i povijesnih okolnosti autori koji su se njima bavili datirali su ih u razdoblje od Augusta do Flavijevaca (Radnoti 1961: 26. 27). Nedostatak, pak, ovakvih okova na sjevernom limesu ukazuje da njihova primjena nije prešla 1. stoljeće. Primjerci okova sa životinjskim parovima iz vojnih logora u Vindonisi i Noveziju dokazuju da je grupa s figuralnim prikazima u upotrebi paralelno s najjednostavnijim tipovima što znači da je bez sumnje možemo datirati u 1. stoljeće (Radnoti 1961: 27). Ovdje se međutim nameće pitanje dužine njena trajanja. I. Venedikov raspravljaajući o nalazima kola iz Trakije, pretpostavlja mogućnost upotrebe okova jarma, kako trakijских tako i onih sa životinjskim figurama, sve do u 4. stoljeće, što objašnjava nalazima novca u grobovima s kolima (Venedikov 1960: 248). No, teško je vjerovati da u tom burnom razdoblju stalnih barbarskih provala sa sjevera može u Trakiji biti ukopa na kolima, pogotovo ako uzmemo u obzir da je ovaj prostor već u drugoj polovici 3. stoljeća naselila nova populacija izbjegla pred Gotima. Pri tome bi se spomenuti nalazi novca mogli tumačiti slučajnošću, jer je osobito na višeslojnim lokalitetima čest slučaj da novci iz kasnijih razdoblja naknadno dospiju u ranije slojeve. Jedino u što možemo biti potpuno sigurni je da upotreba okova jarma sa životinjskim figurama ide i

Sl. 5

u 2. stoljeće na što nas upućuju nalazi iz Dakije koju su Rimljani osvojili i 107. godine učinili svojom provincijom. Pitanje, pak, primjene ovakvih okova i nakon 2. stoljeća treba za sada ostaviti otvorenim.

Što se tiče samog okova sa Šušelja, o njemu bismo na osnovi svega iznesenog na kraju mogli zaključiti sljedeće: šušeljski okov izuzetan je i na ovim prostorima prilično rijedak spomenik rimske kulture, a ubraja se među najljepše i najočuvanije primjerke ovoga tipa okova jarma. Karakterizira ga izuzetno visoka kvaliteta izrade, a način prikaza životinjskih figura nosi izraziti helenistički pečat. S obzirom na rasprostiranje poznatih analognih primjeraka pretpostavljamo da je proizveden u nekoj od sjevernoitalskih ili galskih radionica, inače poznatih po izradi različitih ukrasnih figurica i aplika kojima su se ukrašavala kola, konjska oprema, kao i predmeti svakodnevnog upotrebe. Činjenica da se ovakvim okovima često koristila rimska vojska navodi nas na zaključak da je u zaleđe dalmatinske obale stigao s nekom od vojnih jedinica koje su naizmjenično boravile u obližnjem Burnumu. Vrlo je vjerojatno da ga je tu za vlastite potrebe nabavio netko od romaniziranih autohtonih Liburna, pripadnika stare rođovske aristokracije, koja je, da bi zadržala vlastite privilegije, na miran način vrlo rano počela prihvaćati rimske zakone, običaje i vjeru.

Ako uzmemo u obzir činjenicu da se stalni logor u Burnumu gradi za namjesnika Dolabele, a da je zadnja veća vojna skupina napustila ovo mjesto 86. godine, onda bi i vrijeme upotrebe ovog okova na Šušelju mogli s velikom vjerojatnošću smjestiti u okvire prvoga stoljeća.

POPIS KRATICA

ARR	- Arheološki radovi i rasprave, Zagreb	JA	- Jahrbuch für Altertumskunde, Wien
BIAB	- Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia	JDAI	- Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts, Berlin
BJ	- Bonner Jahrbuch, Bonn	JÖAI	- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien
BRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a. M.	RE	- Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
GZMBiH	- Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo	SJ	- Saalburg Jahrbuch, Saalburg
HAD	- Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb.	VHAD	- Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

POPIS LITERATURE

- Alföldy & Radnoti 1940 A. Alföldy & A. Radnoti: Zügelringe und Zierbeschläge von römischen Jochen und Kummerten aus Pannonien. *Serta Hoffilleriana*, Zagreb 1940., 309 - 319.
- Brunšmid 1914 J. Brunšmid: Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu. *VHAD XIII*, 1914., 207 - 268.
- Boucher 1973 S. Boucher: Bronzes Romains figurés du Musée des beaux Arts de Lyon. Lyon 1973.
- Buttler 1932 W. Buttler: Burgwälle in Norddalmatien. *BRGK*, 21, 1932., 183 - 198.
- Gerhard 1828 E. Gerhard: Verzierung eines Wagens. *Antike Bildwerke* 1828.
- Gnirs 1911 A. Gnirs: Forschungen in Istrien. *JÖAI (Beiblatt)*, 1911., 155 - 196.
- Jereb 1949 H. Jereb: Panther. *RE*, 748 - 776.
- Kubitschek 1910 W. Kubitschek: Zeiselmauer. *JA* 4, 1910., 115-121.
- Lehner 1904 H. Lehner: Die Einzelfunde von Novaesium. *BJ* 111/112, 1904., 243 -418.
- Ljubić 1891 Š. Ljubić: Rimski kola. *VHAD XIII/1*, 1891., 1 - 5.
- Maršić & Matijević 2000. D. Maršić & M. Matijević: *Varia salonitana* (Arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu - katalog izložbe), Solin 2000.
- Marun 1998 L. Marun: *Starinarski dnevnici*, (priredila M. Petrincec), Split 1998.
- Mercklin 1933 E. v. Mercklin: Wagenschmuck aus der römischen Kaiserzeit. *JDAI* 48, 1933., 84 - 176.
- Paškvalin 1986 V. Paškvalin: Dva reljefa s prikazom boga Libera iz jugozapadne Bosne. *GZMBiH, N. S.*, 40/41 1986., 61 - 70.
- Piccot 1980 C. B. Piccot: *Les Bronzes Antiques du Maroc, III*. Rabat 1980.
- Radnoti 1961 A. Radnoti: Ein Jochbeschlag der römischen Kaiserzeit. *SJ19/1961.*, 18-36.
- Šeparović 1999. T. Šeparović: *Antička figuralna bronca iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika* (katalog izložbe), Split 1999.
- Šeper 1962 M. Šeper: Rimski kola iz Poljanca kod Ludbrega. *ARR II*, 1962., 335 - 428.
- Tadin 1979 Lj. Tadin: Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije. Beograd 1979.
- Veličković 1972 M. Veličković: Rimski sitna bronzana plastika u Narodnom muzeju. Beograd 1972.
- Velkov 1943 I. Velkov: Pogrebenia si kolesnici. *BIAB* 14, (1940 - 1942.), 1943., 189 - 207.
- Venedikov 1960 I. Venedikov: *Le char thrace*. Sofia 1960.
- Zaninović 1992 M. Zaninović: Od Ninije do Promone. *Izdanje HAD-a*, 15, 1992., 33 - 40.

SUMMARY

ROMAN BRACE FROM ŠUŠELJ NEAR DRNIŠ

Key words: brace, yoke, Roman wagon, panther, lion, Šušelj, Drniš, Lukar, Burnum

The Museum of Croatian Archaeological Monuments keeps a valuable collection of Roman figurative sculptures in bronze. Among the pieces belonging to the Roman Imperial period, there is an ornamented brace from the hillfort Šušelj north of Drniš. The hillfort was situated on a prominent position on the western slopes of the Promina hill, above the village Lukar. The importance of Šušelj can be deduced from its position, which made possible the control of an important road that followed the course of the river Krka and led inland. The discovery of the luxuriously ornated brace clearly indicates that life on the Liburnian hillfort continued after the Roman authority set in. It is probable that there was a certain kind of settlement, probably a "castrum", which was not independent, but rather governed by one of the near-by municipiums.

The brace from Šušelj is 12 x 7.7 cm. It consists of a flat bar of rectangular cross-section, in form of a horseshoe, on top of which there are two panthers with open jaws, their heads turned away from each other. Their tails are ornamented with incised lines. Each of them has a circular medallion under a front leg. Both medallions, linked by a bar, show a relief of a human face with neatly combed hair (Fig. 1 a,b,c).

It is one of the nicest and best-preserved examples. It seems that such braces of different forms and dimensions served both as decorative and functional elements. They decorated yokes of wagons, and at the same time they were used to fix loops that went around the heads of harnessed animals. Although they were described by E. Gerhard back in 1828, only the important finds from Bulgaria in the middle of the 20th century established their exact position on the wagon.

Much of research of such braces was carried out by A. Radnoti. He divided them into three types, according to different kind of decoration as well as different distribution area. The first group, also called the group A, consists of simple and modestly decorated examples found in the military camps of the west provinces. The second group or the group B, contains braces discovered in the area of Thrace that have cross bars or strips and in many cases enamel decorated caskets. The brace from Šušelj belongs to the third group or group C, along with samples distributed in a wide area from Portugal to Bosphorus. This group is characterised by animalistic decoration attached on top of a horseshoe bar, and by medallions with human heads or masks in relief. The animals, usually cast in pairs, are always turned away from each other, thus leaving most the inside of the horseshoe free. According to the species of the represented animals, such braces can be divided into two subgroups. The first ones are decorated with figures of

lions, while the others contain figures of panthers. Figures of other animals or human figures are exceptionally rare. The braces with lions and those with panthers are equally frequent. One brace belonging to this subgroup is kept in the Museum of Croatian Archaeological Monuments. It originates from the Dalmatian inland, but unfortunately there are no data about the exact location and circumstances of the find. It is a brace of a very high quality, but only a figure of a lion that holds its paw on the medallion with a boy's face in relief has been preserved (Fig. 2). The closest analogy to this example is kept in the National Museum in Belgrade and it originates from an unknown site beside the Danube in Vojvodina. Other analogies for braces with figures of lions were found in Thrace, Dacia, Gallia, Hispania, North Africa and along the Danubian limes. We should also mention the example of such a brace from Pula. Unfortunately, only the medallion with the head of a Satire remained. However, the remaining paw on the medallion clearly indicates that a figure of an animal was attached to it. As regards braces with figures of panthers, similar to the one from Šušelj, nearly half of them originate from unknown sites in western Europe, probably from Gallia. There are pronounced differences among them in the quality and precision with which the animals were cast and there are also diverse representations on medallions that include heads or masks of Dionysus, maenads, Atis, Silenus and satyr. The closest analogy from this subgroup to the brace from Šušelj was discovered in Szöny, the Roman Brigetio, on the Danubian limes in Hungary. According to the manner and quality of casting of the panthers, this piece comes closest to the brace from Šušelj. These two are also the easternmost found examples of this subgroup.

It is certain that the brace from Šušelj, just like the other examples of that type, was not a part of just any wagon and that it was not in everyday use. The more precise clue to its use is provided by its decoration that belongs to the Dionysus group, or the cult of the dead. All that suggests that this kind of braces could have been used on of sepulchral wagons. The theory is supported by finds from Bulgaria where burial customs were under strong Celtic influence. However, finds of horseshoe braces outside the grave inventories, with clearly visible marks of wear, suggest that wagons bearing yokes with such decoration were not necessarily buried with the deceased but only served in burial procession. However, one should not discard the possibility that such braces also decorated yokes of wagons used in different celebrations, ceremonial wagons, as well as carts used for battle and races. There are finds from the military camps that support such a theory.

As far as the origin of these braces is concerned, they were undoubtedly created under the Hellenistic influence, and were probably produced in Celtic workshops in northern Italy or Gallia, and then exported to other parts of the Roman Empire. At this point, one should underline the importance of the intensive trade relations with Gallia that existed ever since the prehistoric times. The high concentration of such braces in the province of Thrace, which was

under a strong Hellenistic influence, suggests that one of the workshops could have been located somewhere in the area along the Black Sea. In this area, another special group of braces was produced for the local population, beside the braces with animal figures. That group was defined by Radnoti as the Thracian group.

In regard to the datation of these braces, one should bear in mind that technical characteristics shared by all the three main groups indicate that there could not be any significant temporal gaps between the types. Moreover, the research has shown that datation of all the three types overlaps at least in one period. Simple braces from the military camps in the west have the most reliable datation. Based on the context of finds and historical circumstances, the authors that dealt with these braces dated them in the period from Augustus to the Flavian emperors. However, the absence of such braces on the northern limes indicates that they were not used in the 1st century AD. The examples of braces with animal pairs from the military camps in Vindonisa and Novaesium prove that the type with figural representations was used simultaneously with the simplest types and thus can also be dated in the 1st century AD. However, the question of duration of their use remains open. When I. Venedikov discussed the wagon finds from Thrace, he suggested the possibility that both Thracian and figural yoke braces were used as late as in the 4th century AD and he used coins found in wagon graves to support his theory. The only certain fact is that figural yoke braces were used in the 2nd century AD. It has been proven by the finds from Dacia that was conquered and turned into a Roman province in 107 AD. However, the use of such braces after the 2nd century AD is still not clear.

Finally, one can conclude that the brace from Šušelj is an exceptional and very rare example of its kind in this region. It is also one of the most beautiful and bestpreserved examples of such type of yoke braces in general. It is also characterised by the high quality of production and animal figures show strong Hellenistic influence. Considering the distribution of known analogies we can presume that it was produced in one of the northern Italian or Gallic workshops that were famous for the production of different figurines and ornaments used for decoration of wagons, horse equipment and objects for everyday use. The fact that such braces were often used by the Roman army suggests that Šušelj brace was probably brought to the Dalmatian inland by one of the army units that were stationed in nearby Burnum. It is highly probable that it was obtained for personal use by a romanized Liburnian, member of the old tribe aristocracy, who rather early on accepted Roman laws, customs and religion in order to preserve their privileges.

If we take into account the fact that the permanent military camp in Burnum was built at the time of Dolabelea and that the last larger army unit left this place in 86 AD, we can be almost certain that the brace from Šušelj was used sometimes in the first century AD.

Translated by H. Potrebica